

UOT 33

<https://doi.org/10.30546/25194011.2026.15.1.5126>

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İNHİSARÇILIQ FƏALİYYƏTLƏRİNİ TƏNZİMLƏMƏSİNİN İQTİSADİ ARTIM NƏTİCƏLƏRİ VƏ MODELƏŞDİRİLMƏSİ

Şamil ABDİNOV*

Daxil olub: 10 Dekabr 2025 | Qəbul edilib: Fevral 2025 | Onlayn nəşr edilib: 24 Mart 2026
Received: 10 December 2025 | Accepted: 14 February 2025 | Published online: 24 March 2026

Açar sözlər: *inhisarçılıq, iqtisadiyyatın diversifikasiyası, monopolialar, makroiqtisadi göstəricilər, ümumi daxili məhsul (ÜDM)*

Giriş

İqtisadiyyatın inkişafı və davamlı artım ölkələrin gələcək rifahı və sosial sabilliyi üçün fundamental amillərdən biridir. Bazar iqtisadiyyatı sistemində dövlətin rolu bazarların səmərəli işləməsini təmin etmək və müxtəlif sahələrdə sərbəst rəqabət mühitinin yaradılmasına dəstək verməkdir. Bu məqsədlə dövlət bazardakı monopoliaların və inhisarçılığın qarşısını alır, iqtisadi mühitdə ədalətli rəqabətin təmin olunmasına yönəlmiş tədbirlər həyata keçirir.

Azərbaycanda iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və qeyri-neft sektorunun inkişafı baxımından bu mövzu xüsusilə aktualdır. Neft və qaz sektorunun dominant olduğu ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun stimullaşdırılmasına və digər sahələrdə inhisarçılığın qarşısının alınmasına xüsusi önəm verilməkdədir. Dövlətin antiinhisar tənzimləmələri iqtisadi artımın sürətini və keyfiyyətini yüksəltmək üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqalə dövlətin inhisarçılıq fəaliyyətini tənzimləməsinin iqtisadi artıma təsirini, rəqabətin təmin edilməsinin əhəmiyyətini və bunun iqtisadi inkişafı ilə qarşılıqlı əlaqəsini araşdırmağı hədəfləyir. Tədqiqat çərçivəsində iqtisadi artım və inhisarçılıq meyillərinin qarşılıqlı təsirini ölçmək məqsədilə statistik analizlər aparılacaq və MATLAB proqram təminatı vasitəsilə müvafiq iqtisadi göstəricilər təhlil ediləcəkdir.

1. Dövlətin inhisarçılıq fəaliyyətlərinə müdaxiləsinin ümumi təsiri

İnhisarçılıq (monopoliya) müəyyən bir sektorda yalnız bir və ya çox az sayda istehsalçının, yaxud xidmət təminatçısının fəaliyyət göstərməsi vəziyyətidir. Bu hal bazar iştirakçıları arasında sərbəst rəqabətə mane olur və qiymətlərin süni şəkildə yüksək saxlanılmasına şərait yaradır. İnhisarçılığın mənfi fəsadları sırasına resurslardan qeyri-səmərəli istifadə, məhsul və xidmət keyfiyyətinin aşağı düşməsi, bazara yeni iştirakçıların daxil olmasının məhdudlaşdırılması və istehlakçıların maraqlarının pozulması kimi hallar daxildir.

Dövlətin antiinhisar müdaxiləsi sərbəst bazar iqtisadiyyatının effektiv fəaliyyətini təmin etmək məqsədi daşıyır. Hökumət qanunvericilik və tənzimləyici siyasət mexanizmləri vasitəsilə monopoliaların formalaşmasının qarşısını alır və bazarda sağlam rəqabət mühitinin yaradılması üçün zəmin yaradır. Bu cür tənzimləmə iqtisadi artımın sürətlənməsinə və ölkənin ümumi rifah səviyyəsinin yüksəlməsinə imkan verir [1].

İnhisarçılığın mənfi fəsadlarını daha ətraflı nəzərdən keçirsək, görürük ki, bu fəaliyyətin genişləndiyi bazarlarda həm istehlakçılar, həm də iqtisadiyyatın digər iştirakçıları ciddi zərər çəkir. Monopolistlər bazara daxil olmaq istəyən yeni rəqibləri müxtəlif süni maneələrlə əngəlləyir və fəaliyyətlərini yalnız öz korporativ maraqları çərçivəsində qururlar. Bu, qiymətlərin süni şəkildə artırılma-

*magistrant, Bakı Avrasiya Universiteti
e-mail: abdinov.shamill@gmail.com

sına, məhsul və xidmət keyfiyyətinin aşağı düşməsinə, habelə innovasiyaların ləngiməsinə gətirib çıxarır. Nəticə etibarilə, bazarın səmərəliliyi azalır, iqtisadiyyatın ümumi inkişaf tempi zəifləyir və sosial rifah səviyyəsi aşağı düşür.

İnhisarçılığın mənfi təsirləri fundamental olaraq aşağıdakı aspektlərdə özünü göstərir:

Qiymətlərin süni şəkildə yüksəlməsi: İnhisarçı şirkətlər dominant mövqelərini möhkəmləndirərkən və rəqabət mühiti zəiflədikcə, qiymətləri bazar konyunkturuna uyğun olmayan şəkildə yüksəldirlər. Bu, istehlakçı xərclərinin artmasına və onların alıcılıq qabiliyyətinin azalmasına səbəb olur. Sözügedən hal xüsusilə strateji əhəmiyyətli məhsul və xidmətlərdə (məsələn, kommunal xidmətlər, əsas ərzaq malları) daha kəskin müşahidə olunur və əhalinin gündəlik həyat şəraitini çətinləşdirir [4].

Keyfiyyətin aşağı düşməsi və innovasiya durğunluğu: İnhisarçı mövqeyə malik müəssisələr müştəri məmnuniyyətini təmin etmək və məhsul keyfiyyətini yüksəltmək istiqamətində real rəqabət təzyiqi hiss etmirlər. Bazarda alternativ təkliflərin olmaması istehlakçıları mövcud məhsul və ya xidmətləri qəbul etməyə məcbur qoyur. Nəticədə, istehsal prosesində təkmilləşdirmələrə ehtiyac duyulmur ki, bu da məhsulun keyfiyyətinin tədricən aşağı düşməsinə səbəb olur. Bu amil eyni zamanda texnoloji tərəqqini məhdudlaşdırır; belə ki, inhisarçılar yeni və daha effektiv həllər yaratmaq üçün əlavə investisiya qoyuluşunda maraqlı olmurlar [2, 3].

Bazara giriş maneələrinin süni şəkildə yaradılması: İnhisarçı firmalar dominant mövqelərini qorumaq üçün yeni rəqiblərin bazara daxil olmasını çətinləşdirən müxtəlif "giriş maneələri" formalaşdırırlar. Böyük şirkətlər çox vaxt dempinq (qiymətlərin kəskin aşağı salınması), eksklüziv satış kanallarının inhisara alınması və ya təchizat zənciri üzərində mütləq nəzarət kimi metodlarla yeni oyunçuları sıxışdırıb çıxarırlar. Bu cür qeyri-sağlam rəqabət şərtləri bazarda disbalans yaradır, sahibkarlıq təşəbbüslərini zəiflədir və yeni iş yerlərinin açılması imkanlarını məhdudlaşdırır.

Maddə 1. Azərbaycan Respublikasının Rəqabət Məcəlləsi təsdiq edilsin.

Maddə 2. Azərbaycan Respublikasının Rəqabət Məcəlləsi qüvvəyə mindiyi gündən aşağıdakı qanunlar ləğv edilir:

2.1. "Anti-inhisar fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının 1993-cü il 4 mart tarixli 526 nömrəli Qanunu (Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1993, № 9, maddə 224, Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1998, № 1, maddə 17; 2001, № 6, maddə 360, № 11, maddələr 676, 683, № 12, maddə 736; 2003, № 1, maddə 5; 2004, № 2, maddə 57, № 4, maddə 202; 2006, № 12, maddə 1005; 2008, № 2, maddə 49, № 5, maddə 348, № 6, maddə 462; 2010, № 11, maddə 939; 2015, № 4, maddə 369; 2016, № 4, maddə 637; 2019, № 1, maddə 25; 2021, № 7, maddə 701; 2022, № 5, maddə 430);

2.2. "Haqsız rəqabət haqqında" Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il 2 iyun tarixli 1049 nömrəli Qanunu (Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1995, № 23-24, maddə 366; Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2001, № 11, maddələr 683, 686; 2004, № 2, maddə 57; 2015, № 4, maddə 370; 2017, № 7, maddə 1260; 2019, № 1, maddə 26; 2023, № 4, maddə 455);

2.3. "Təbii inhisarlar haqqında" Azərbaycan Respublikasının 1998-ci il 15 dekabr tarixli 590-IQ nömrəli Qanunu (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1999, № 3, maddə 155; 2006, № 12, maddə 1005; 2007, № 11, maddə 1053; 2008, № 6, maddə 462; 2013, № 11, maddə 1282; 2015, № 4, maddə 371; 2016, № 1, maddə 18).

Maddə 3. Azərbaycan Respublikasının digər normativ hüquqi aktları bu Qanunla təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Rəqabət Məcəlləsinə uyğunlaşdırılanadək həmin Məcəlləyə zidd olmayan hissədə tətbiq edilir.

Maddə 4. Bu Qanun 2024-cü il iyulun 1-dən qüvvəyə minir [10].

İqtisadiyyatın səmərəsiz idarə edilməsi, inhisarçılıq bazarında rəqabət az olduğu üçün müəssisələr öz fəaliyyətlərini daha səmərəli şəkildə idarə etməyə maraq göstərmirlər. Bu, iqtisadiyyatda ümumi məhsuldarlığın azalmasına, resursların optimal istifadə olunmamasına və bazarların səmərəsiz şəkildə işləməsinə gətirib çıxarır. Son nəticədə, bu, həm də ölkənin ümumi iqtisadi artımını zəiflədir.

Sosial rifahın azalması əsasən İnhisarçılığın sosial təsirləri də çox ciddidir. Monopolistlər, bazarda azad seçim imkanı yaratmadığı üçün istehlakçıların seçimlərini məhdudlaşdırır və onların gə-

lirlərinin daha çoxunu alır. Bu, cəmiyyətdə gəlir bərabərsizliyinin artmasına və sosial ədalətsizliklərin yaranmasına səbəb ola bilər. Eyni zamanda, sosial rifahın azalması, insanların həyat şəraitinin pisləşməsi ilə nəticələnir.

İnsan resurslarından istifadə səmərəliliyinin azalması: İnhisarçı bazarlarda rəqabətin zəif olması əmək bazarında da öz mənfi təzahürlərini göstərir. Belə mühitlərdə işçilər üçün əməkhaqqı və iş şəraiti baxımından seçim imkanları kifayət qədər məhduddur. İnhisarçı müəssisələr işçilərə bazar ortalamasından daha aşağı əməkhaqqı təklif edə bilirlər, çünki alternativ iş yerlərinin olmaması işçi qüvvəsinin mobilliyini məhdudlaşdırır. Bu vəziyyət personalın motivasiyasının aşağı düşməsinə, peşəkar inkişafın ləngiməsinə və ümumilikdə əmək bazarının qeyri-effektiv formalaşmasına gətirib çıxarır.

Sosial və ekoloji effektlər: İnhisarçıların fəaliyyətləri, eyni zamanda ekoloji məsələlərə də təsir göstərə bilər. Belə ki, şirkətlər rəqabət mühiti olmayan bir bazarda yalnız öz mənfəətlərini artırmağa fokuslanır və sosial və ekoloji məsuliyyətlərə qarşı daha az həssas olurlar. Bu, ətraf mühitin qorunmasında səhlənkarlığa və sosial layihələrə az yatırım etməyə səbəb ola bilər. Bütün bu mənfi təsirlər nəticəsində, inhisarçılıq iqtisadiyyatda əslində ciddi pozuntulara səbəb olur. Bu, yalnız istehlakçılar üçün deyil, həm də cəmiyyətin geniş kəsimi və ümumi iqtisadiyyat üçün təhlükəli vəziyyət yaradır. Bu səbəbdən, bazarlarda sağlam rəqabətin təmin edilməsi, dövlətin aktiv tənzimləyici rolunun artırılması və inhisarçılığın qarşısının alınması olduqca vacibdir [5].

Dövlətin antiinhisar tənzimləmələri iqtisadi artımın daha səmərəli və dayanıqlı xarakter almasını təmin edir. Dövlət bazarlarda rəqabəti gücləndirmək və monopolizmaların mənfi təsirlərini neytəlləşdirmək üçün müxtəlif tənzimləyici alətlərdən istifadə edir. Xüsusilə, antiinhisar qanunvericiliyi, bazar və qiymət tənzimləmələri, habelə ticarət rejimlərinin optimallaşdırılması dövlətin iqtisadiyyata tənzimləyici təsirinin əsas mexanizmləridir.

Dövlətin iqtisadi proseslərdəki aktiv iştirakı həm də yeni müəssisələrin bazara daxil olması üçün əlverişli mühit formalaşdırır. Yeni bazar iştirakçılarının fəaliyyətə başlaması rəqabətin stimullaşdırılmasına, innovativ həllərin tətbiqinə və iqtisadiyyatda texnoloji tərəqqinin sürətlənməsinə birbaşa töhfə verir. Yekun olaraq, dövlətin inhisarçılıq meyillərinə qarşı həyata keçirdiyi preventiv tədbirlər iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini yüksəldərək uzunmüddətli və davamlı inkişafı təmin edir.

2. İnhisarçılıq və iqtisadi artımın əlaqəsi

İnhisarçılıq dərəcəsi ilə iqtisadi artım templəri arasında birbaşa və tərs mütənəsb əlaqə mövcuddur. İnhisarçı meyillərin üstünlük təşkil etdiyi iqtisadi mühitdə qiymətlərin süni şəkildə yüksəldilməsi və məhsul keyfiyyətinin aşağı salınması ümumi iqtisadi artımı ləngidir. Bu proses resursların qeyri-səmərəli bölüşdürülməsi və istifadəsi ilə nəticələnərək makroiqtisadi effektivliyi azaldır. Əksinə, sağlam rəqabət mühitində istehsalçılar daha səmərəli fəaliyyət göstərməyə, keyfiyyəti yüksəltməyə və xərcləri optimallaşdırmağa məcbur olurlar ki, bu da iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini artırır.

Rəqabət mühiti həm də investisiya axınlarının intensivləşməsi üçün fundamental zəmin yaradır. Sərbəst bazar şəraitində fəaliyyət göstərən müəssisələr bazarda mövqelərini qorumaq üçün daha innovativ məhsul və xidmətlər təklif etməyə çalışırlar. Bu dinamika daxili və xarici investisiyaların stimullaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Dövlətin antiinhisar tənzimləmələri və rəqabətin təşviqi istiqamətindəki siyasəti xarici investorlar üçün bazarın cəlbediciliyini artırır. İnvestisiya qoyuluşlarının artması isə öz növbəsində iqtisadi artımı sürətləndirir, yeni məşğulluq imkanları yaradır və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə (diversifikasiyasına) birbaşa imkan verir.

İnhisarçılıq, iqtisadi artımın qarşısını almaqla yanaşı, bazarda qeyri-effektiv resurs istifadəsi və qeyri-səmərəli fəaliyyətlərlə də nəticələnir. Monopolistlər, sərbəst bazar prinsipinə əsaslanaraq, daha çox və daha keyfiyyətli məhsul istehsal etmərlər, əksinə, mövcud bazar şərtlərindən öz məqsədlərinə uyğun olaraq istifadə edirlər. Bu, texnoloji yeniliklərin geriləməsi, əmək məhsuldarlığının aşağı düşməsi və nəticədə iqtisadiyyatın dayanıqsız inkişafı ilə nəticələnir. İnhisarçılığın mənfi təsirləri və iqtisadi artıma mane olması, cəmiyyətdəki resursların düzgün istifadəsi və səmərəli fəaliyyətlərin təmin edilməməsi ilə yanaşı, uzunmüddətli dövrdə iqtisadiyyatda ciddi geriləmələrə səbəb olur. Bu proseslərin əsas səbəbləri və nəticələri daha dərinləndirilməlidir [6].

İnhisarçı bazarlarda, mövcud rəqabət mühiti olmadığı üçün monopolistlər resursları optimal şəkildə istifadə etməyə maraq göstərmirlər. Çünki onlar daha çox gəlir əldə etmək üçün yalnız öz istədikləri qiymətləri müəyyən edirlər və bununla da istehsalın səmərəliliyini aşağı salırlar. Rəqabət yoxdur, buna görə də istehsalın texniki tərəfləri (avadanlıq, işçi qüvvəsi və ya proses optimallaşdırılması) mütəmadi olaraq yenilənmir. Beləliklə, texnoloji inkişafın və innovasiyaların tətbiqinə yönəlməmiş təşviqat azalır və məhsulun keyfiyyəti sürətlə düşür.

İnhisarçı şirkətlər bazar şərtlərini öz lehinə təhrif etdikləri üçün yenilik və texnoloji inkişaf istiqamətində təkan vermirlər. Yeni məhsulların və xidmətlərin inkişafı üçün ciddi stimullar olmadığından şirkətlər yalnız cari istehsal səviyyəsini qorumağa meyl edirlər. Çox vaxt monopolistlər, daha çox mənfəət əldə etmək üçün texnoloji inkişafı gecikdirir və ya tamamilə dayandırirlər. Bu da iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafını ləngidir və nəticə etibarilə ümumi iqtisadi artım zərər görür.

İnhisarçılıq şəraitində rəqabət mühiti mövcud olmadığı üçün işçilərin istehsal prosesinə dair təşviq və motivasiya mexanizmləri əhəmiyyətli dərəcədə zəifləyir. İşçi qüvvəsinin məhsuldarlığı əksər hallarda monopolist subyektlər tərəfindən prioritet amil kimi nəzərə alınmır. Bunun əsas səbəbi işəgötürənin bazarda dominant mövqe tutması və əmək bazarının təbii təzyiqlərindən (alternativ iş imkanları, rəqabətli əməkhaqqı təklifləri) böyük ölçüdə azad olmasıdır. Bu vəziyyət əməkdaşların işə qarşı peşəkar marağının azalmasına və ümumi məhsuldarlığın aşağı düşməsinə gətirib çıxarır. Eyni zamanda, işçilərin iş şəraiti və əməkhaqqı səviyyəsi bazar konyunkturundan geri qalır ki, bu da son nəticədə iqtisadiyyatın ümumi inkişaf dinamikasını əngəlləyən amilə çevrilir.

İnhisarçılıq yalnız qısa müddətli mənfəət artımına səbəb ola bilər, lakin uzunmüddətli dövrdə bu vəziyyət iqtisadiyyatda dayanıqsız və qeyri-bərabər inkişafı stimullaşdırır. Monopolistlərin üstünlük təşkil etdiyi bazarlarda investisiyalar çox vaxt qeyri-səmərəli istiqamətlərə yönəlir. Məsələn, şirkətlər resursları, tədqiqat və inkişaf sahəsində deyil, bazar monopoliyasını qorumağa sərf edirlər. Bu da ümumi iqtisadi inkişafı əngəlləyir, çünki iqtisadiyyat yalnız bir neçə şirkətin maraqlarına uyğun olaraq fəaliyyət göstərir, bu da sistemin hərtərəfli inkişafını təmin etmir.

İnhisarçılıq şəraitində olan bazarlarda investorlar yeni və rəqabətli sahələrə sərmayə qoymaqda tərəddüd edə bilirlər, çünki mövcud monopolistlər tərəfindən bazarların zəbt olunması, yeni oyunçuların bazara girməsini çətinləşdirir. Bazarın qeyri-səmərəli fəaliyyət göstərməsi və gəlir əldə etməyin çətinləşməsi, investisiya axınının azalmasına səbəb olur. Nəticədə, iqtisadiyyatda yenilik və inkişaf sahələrində mövcud olan investisiya boşluqları genişlənir və bu da iqtisadi artımın ləngiməsinə səbəb olur [7].

İnhisarçılıq yalnız iqtisadi təsirlərlə məhdudlaşmır, həm də sosial ədalətsizliklərə gətirib çıxarır. Monopolistlər öz maraqlarını təmin etmək üçün qiymətləri yüksək saxlaya bilər və bu da daha az gəlirli təbəqələrin ehtiyaclarını ödəməkdə çətinlik çəkmələrinə səbəb olur. Bu vəziyyət sosial bərabərsizlikləri dərinləşdirir və orta sinfin azalmasına gətirib çıxara bilər. Eyni zamanda, işçi qüvvəsinin azaldığı və əmək haqqı səviyyələrinin aşağı düşdüyü bazarlarda sosial rifah da məhdudlaşır.

Monopolistlər bazarda hökmranlıq etdikcə, cəmiyyətin onlara olan etimadı azalır. İnsanlar bazarda azad rəqabətin olmaması və monopolistlərin öz maraqlarını qorumaq üçün bazar şərtlərini manipulyasiya etməsi səbəbindən bu qurumlara qarşı güvənsizlik hissi inkişaf edir. Bu isə sosial və iqtisadi sabitliyi təhlükə altına alır və uzun müddətli sosial sülhü təhdid edir.

İnhisarçılığın mənfi təsirləri yalnız bazar iştirakçılarına deyil, eyni zamanda bütün iqtisadiyyata və cəmiyyətə mənfi təsir göstərir. Qiymətlərin süni şəkildə artırılması, keyfiyyətin düşməsi, innovasiya və texnoloji inkişafın zəifləməsi, əmək məhsuldarlığının azaldılması və investisiya axınının məhdudlaşması kimi nəticələr iqtisadiyyatın ümumi inkişafını ciddi şəkildə təxirə salır. Həmçinin sosial bərabərsizlik və ətraf mühitə olan təsirlər də bu proseslərə daxil olur. Bu səbəbdən, inhisarçılığın qarşısının alınması və bazarlarda sağlam rəqabətin təşviqi, iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafını təmin etmək üçün zəruri addımlardır [7, 8].

3. Dövlətin inhisarçılıq fəaliyyətlərini tənzimləməsinin sektoral təsirləri

İnhisarçılıq fəaliyyətlərinin tənzimlənməsi, müəyyən iqtisadi sahələrdə daha çox nəzərə çarpır. Bu sahələrə enerji, telekommunikasiya, nəqliyyat və digər strateji sahələr daxildir. Bu sahələrdə in-

hisarçılığın qarşısının alınması, sektorda səmərəli rəqabət mühitinin yaranmasına, xidmət keyfiyyətinin yüksəlməsinə və iqtisadi inkişafın sürətlənməsinə kömək edir.

Enerji sektoru, iqtisadiyyatın ən strateji sahələrindən biridir və monopoliyanın güclü olduğu sahələrdən biridir. Azərbaycanın enerji sektoru da ölkə iqtisadiyyatında mühüm rol oynayır. Dövlətin enerji sektorundakı inhisarçılığa qarşı müdaxiləsi, qiymətlərin tənzimlənməsi və bazara yeni iştirakçıların daxil olması ilə bağlı tədbirlər, sektorun daha rəqabətli olmasına və qeyri-neft sektorunun inkişafına kömək edir. Həmçinin bu sahədə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması da iqtisadi artımı sürətləndirir [2].

Telekommunikasiya və nəqliyyat sektoru da dövlətin inhisarçılıq fəaliyyətlərinə müdaxiləsinə tələb edən sahələrdən biridir. Bu sahələrdəki monopoliyalar, xidmətlərin keyfiyyətini aşağı salır, qiymətləri yüksək tutar və bazarda rəqabətin olmaması ilə nəticələnir. Dövlətin müdaxiləsi, bu sahələrdə xidmət keyfiyyətinin artmasına, qiymətlərin azalmasına və yeni texnologiyaların tətbiqinə şərait yaradır [3].

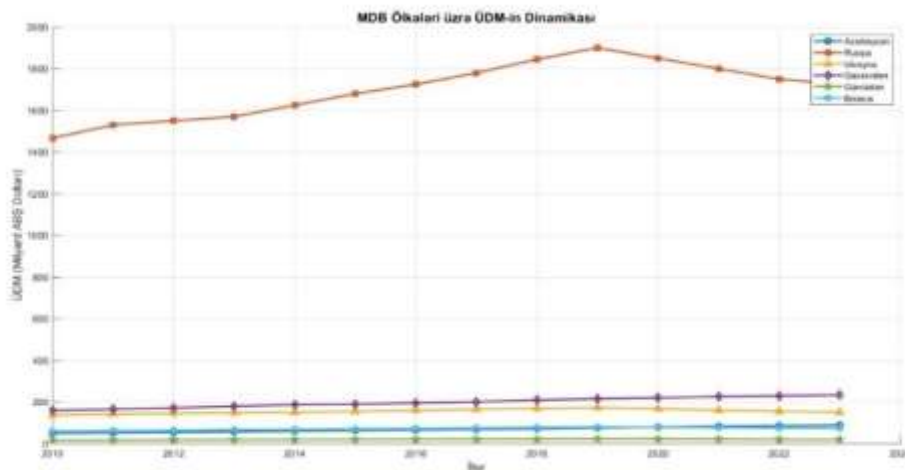
4. İqtisadi artımın MATLAB ilə təhlili

İqtisadi artımın və dövlətin inhisarçılıq fəaliyyətlərinə müdaxiləsinin təsirlərini qiymətləndirmək üçün müxtəlif statistik və riyazi modellərdən istifadə edilir. MATLAB proqramı, bu tip təhlilləri aparmaq üçün ən effektiv alətlərdən biridir. Bu fəsilə, MATLAB proqramı vasitəsilə dövlətin tənzimləyici siyasətinin iqtisadi artım üzərindəki təsirini qiymətləndirəcəyik.

Ümumi daxili məhsul və investisiya zaman üzrə təhlili: Ümumi Daxili Məhsul (ÜDM) və investisiya arasındakı əlaqə, iqtisadi artımın əsas göstəricilərindən biridir. Bu əlaqənin təhlilini MATLAB ilə aparmaq, dövlətin iqtisadiyyat üzərindəki müdaxiləsinin təsirini ölçmək üçün vacibdir:

Qrafik 4.1.

MDB ölkələri üzrə ÜDM-nin son illər üzrə dinamikası

Nəticə

Dövlətin antiinhisar tənzimləmələri iqtisadi artım tempini yüksəldir və iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafını təmin edir. İnhisarçılıq meyillərinin qarşısını almaqla dövlət sərbəst bazar mexanizmlərini gücləndirir, rəqabət mühitini canlandırır və bazar iqtisadiyyatının institusional əsaslarını inkişaf etdirir. Bu isə investisiya mühitinin cəlbəediciliyinin artmasına, yeni məşğulluq imkanlarının yaradılmasına və makroiqtisadi artımın sürətlənməsinə birbaşa töhfə verir.

MATLAB proqram təminatı vasitəsilə aparılan ekonometrik təhlillər göstərir ki, ÜDM ilə investisiyalar arasındakı müsbət korrelyasiya iqtisadi artımın fundamental hərəkətverici qüvvələrindən biridir. Dövlətin inhisarçılıq fəaliyyətini tənzimləməsi bu qarşılıqlı əlaqənin effektivliyini artırır, iqtisadiyyatın diversifikasiyasına və rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinə zəmin yaradır.

Tədqiqatın nəticələrinə əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, Azərbaycanda dövlətin tənzimləyici rolunun optimallaşdırılması və antiinhisar tədbirlərinin ardıcıl davam etdirilməsi iqtisadi artımın keyfiyyətə yeni mərhələyə keçməsi üçün zəruri şərtidir.

Təvsiyələr: Dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsini davam etdirməsi və inhisarçılıq fəaliyyətlərini tənzimləməsi iqtisadiyyatın daha dayanıqlı və şaxələnmiş inkişafına təkan verir. Rəqabəti artırmaq və sərbəst bazar şəraitini gücləndirmək üçün əlavə tədbirlər görülməlidir. Bununla yanaşı, investisiya mühitini yaxşılaşdırmaq və yeni iş yerləri yaratmaq iqtisadi artımın sürətlənməsinə kömək edəcək.

ƏDƏBİYYAT

1. Allahverdiyev H., Qafarov K., Əhmədov Ə. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı: Nasir, 2002, 447 s.
2. Babayev Ə. İqtisadi nəzəriyyə. Dərslik. Bakı: Çarşıoğlu, 1999, 205 s.
3. Bayramov Ə. İnhisarizm. Bakı: Elm nəşriyyatı, 2005, 390 s.
4. Золотухина А. Проблемы инновационного и устойчивого развития регионов. Москва: КРАСАНД, 2010, 240 с.
5. Методические рекомендации по определению доминирующего положения хозяйствующего субъекта на товарном рынке: Приказ ГКАП от 3.06.94, 1994, № 67. (<https://docs.cntd.ru/document/9008512>)
6. Юданов А. Конкуренция: теория и практика. Учебно-методическое пособие. Москва: ГНОМ-ПРЕС, 1998, 384 с.
7. Иванов И. Глобализация и проблемы оптимальной стратегия развития, МЭ и МО. Москва: 2002, 102 с.
8. <https://e-qanun.az/framework/56172>

Резюме

Шамиль Абдинов

Экономические результаты и моделирование регулирования монополистической деятельности в Азербайджанской Республике

В данной статье комплексно рассматривается влияние государственного регулирования монополистической деятельности на экономический рост в Азербайджанской Республике. Основной целью исследования является оценка воздействия монополистических практик на макроэкономические показатели, в частности на динамику валового внутреннего продукта (ВВП), инвестиционные потоки и диверсификацию экономики. В условиях монополии искусственное завышение цен, снижение качества товаров и услуг, ослабление инновационной активности и неэффективное распределение ресурсов замедляют темпы экономического роста и ограничивают общественное благосостояние.

В статье анализируются правовые и институциональные основы государственной антимонопольной политики и обосновывается значение формирования конкурентной среды для повышения экономической эффективности. Особое внимание уделяется положительному влиянию усиления конкуренции в стратегически важных секторах, таких как энергетика, телекоммуникации и транспорт, на инвестиционный климат, производительность и внедрение технологических инноваций.

В рамках исследования на основе статистических данных применён эконометрический подход, а взаимосвязь между показателями ВВП и инвестициями проанализирована во временной динамике с использованием программного обеспечения MATLAB. Результаты моделирования показывают, что усиление конкурентной среды способствует росту инвестиционной активности и обеспечивает устойчивость долгосрочного экономического развития. В заключение установлено, что эффективное регулирование монополистической деятельности вносит существенный вклад в диверсификацию экономики, развитие ненефтяного сектора и повышение уровня общественного благосостояния. Последовательная и системная конкурентная политика выступает одним из ключевых условий устойчивого экономического развития Азербайджана.

Ключевые слова: Монополия, Диверсификация экономики, Монополии, Макроэкономические показатели, Валовой внутренний продукт (ВВП)

Summary

Shamil Abdinov

***Economic Results and Modeling of the Regulation of Monopoly Activities
in the Republic of Azerbaijan***

This article comprehensively examines the impact of state regulation of monopolistic activities on economic growth in the Republic of Azerbaijan. The main objective of the study is to assess the effects of monopoly practices on macroeconomic indicators, particularly the dynamics of Gross Domestic Product (GDP), investment flows, and economic diversification. Under monopolistic conditions, artificial price increases, deterioration in the quality of goods and services, weakened innovation activity, and inefficient allocation of resources reduce the pace of economic growth and limit social welfare.

The paper analyzes the legal and institutional foundations of the state's antimonopoly policy and substantiates the importance of establishing a competitive environment for improving economic efficiency. In particular, it highlights the positive impact of strengthening competition in strategically important sectors such as energy, telecommunications, and transportation on the investment climate, productivity, and the adoption of technological innovations. Within the framework of the research, an econometric approach was applied based on statistical data, and the relationship between GDP and investment indicators was analyzed over time using MATLAB software. The modeling results demonstrate that enhancing the competitive environment increases investment activity and ensures the sustainability of long-term economic growth.

In conclusion, the study finds that effective regulation of monopolistic activities contributes significantly to economic diversification, the development of the non-oil sector, and the improvement of social welfare. A consistent and systematic competition policy thus serves as one of the fundamental prerequisites for sustainable economic development in Azerbaijan.

Key words: *Monopoly, Economic Diversification, Monopolies, Macroeconomic Indicators, Gross Domestic Product (GDP)*

Rəyçi: *i.e.d., prof. Məmmədov Elşad Yaqub oğlu*